

Theo van Doesburg, Joan Salvat-Papasseit, Josep Dalmau i Joaquim Torres García: una col·laboració, la revista *Nouveau Plan* i una exposició, 1920-1930

Aitor Quiney Urbiet

Biblioteca Nacional de Catalunya

aquiney@bnc.cat

Recepció: 12/12/2019; Acceptació: 04/02/2020; Publicació: 27/10/2020

Resum:

L'artista neerlandès, poeta, tipògraf i fotògraf Theo van Doesburg mantingué una relació epistolar amb el poeta Joan Salvat-Papasseit entre els anys 1919 i 1921 fruit de la qual fou un article del poeta dins la revista holandesa *Het Getij*, fins ara desconegut a la seva bibliografia. Per altra banda mantingué relació d'amistat i epistolar amb el marxant i galerista Josep Dalmau i el pintor Joaquim Torres García amb els quals volia editar una revista internacional d'art des de Barcelona, que defengués les idees neoplasticistes del moment i de l'art viu anomenada *Nouveau Plan* que mai es va publicar.

Paraules clau: Theo van Doesburg, Joan Salvat-Papasseit, Josep Dalmau, Joaquim Torres García, *Het Getij*, *Nouveau Plan*.

Resumen: *Theo van Doesburg, Joan Salvat-Papasseit, Josep Dalmau y Joaquim Torres García: una colaboración, la revista Nouveau Plan y una exposición, 1920-1930*

El artista holandés, poeta, tipógrafo y fotógrafo Theo van Doesburg mantuvo una relación epistolar con el poeta Joan Salvat-Papasseit entre los años 1919 y 1921 fruto de la misma fue un artículo del poeta en la revista holandesa *Het Getij*, hasta ahora desconocido en su bibliografía. Por otra parte, mantuvo relación de amistad y epistolar con el marchante y galerista Josep Dalmau y el pintor Joaquín Torres García con los que quería editar una revista internacional de arte desde Barcelona, que defendiera las ideas neoplasticistas del momento y del arte vivo llamada *Nouveau Plan* y que nunca se llegó a publicar.

Palabras clave: Theo van Doesburg, Joan Salvat-Papasseit, Josep Dalmau, Joaquim Torres García, *Het Getij*, *Nouveau Plan*.

Abstract: *Theo van Doesburg, Joan Salvat-Papasseit, Josep Dalmau and Joaquim Torres García: a collaboration, the magazine Nouveau Plan and an exhibition, 1920-1930*

The Dutch artist, poet, typographer and photographer Theo van Doesburg maintained an epistolary relationship with poet Joan Salvat-Papasseit between 1919 and 1921, the result of which was an article by the poet in the Dutch journal *Het Getij*, which until now has not been acknowledged in his bibliography. He also maintained a friendly and epistolary relationship with dealer and gallery owner Josep Dalmau and painter Joaquim Torres García, with whom he wanted to publish an international art journal from Barcelona, which would uphold the neoplasticist ideas of the moment and the live art known as *Nouveau Plan* that never succeeded.

Keywords: Theo van Doesburg, Joan Salvat-Papasseit, Josep Dalmau, Joaquim Torres García, *Het Getij*, *Nouveau Plan*.

Fig.1. Theo van Doesburg, c.1920.
Nederlands Instituut voor Kunst-
geschiedenis. RKD archive ATND.

La primera notícia que tenim de la relació de Theo van Doesburg amb Catalunya fou la publicació del seu article en francès *L'Art Monumental*, l'any 1920 a la revista sitgetana *Terramar* (1919-1920).¹ En aquell moment, el poeta Joan Salvat Papasseit i Theo van Doesburg ja mantenien una relació epistolar. Tot i que la coneixença d'aquesta relació havia estat fins ara unidireccional, és a dir, que es coneixia la correspondència o part d'ella del segon cap al primer.² Per tant, les dades fins ara desconegudes que aportem, permeten establir un lligam molt més fiable del que fou aquesta relació. A més de les cinc cartes conegudes de Theo van Doesburg a Salvat Papasseit, datades del 15 de gener de 1920 al 2 de juny de 1921, se n'ha d'afegir una altra, de Petro van Doesburg, dona de Theo, de l'11 de maig de 1921 demanant a Papasseit informació sobre música d'avantguarda espanyola. La primera carta de van Doesburg respon a una primera de Papasseit³ en la qual li fa saber que té a la seva disposició algunes fotografies de la seva obra per a publicar dins una revista anunciada per Papasseit i celebra, també, la futura traducció del llibre *Poemes en ondes hertzianes*. A més, li agraeix la seva adhesió als punts 3, 4 i 7 del seu manifest⁴ i la informació que li dona sobre la publicació de ressenyes de la revista *De Stijl* i del seu

1. *Terramar*, Any II, nos. 23-24, Sitges, juny 1920, p.3-4. Article transcrit al català a la revista *L'Amic de les Arts*, 31/5/1928.

2. La relació entre Theo van Doesburg i Joan Salvat-Papasseit ha estat estudiada per Joan Abelló Juanpere a la seva tesi doctoral (2015). En la que només s'estudia la correspondència de van Doesburg a Salvat-Papasseit amb alguns forats i errades.

3. Aquesta suposada carta no es troba a l'arxiu de Theo van Doesburg (a partir d'ara ATND).

4. Es refereix al seu manifest publicat a la revista *De Stijl* de 1917.

moviment en algunes revistes catalanes.

Efectivament, al número 1 de la revista *De Stijl* de 1920, van Doesburg agraiïa públicament l'adhesió de diferents revistes d'arreu, entre les quals cal destacar les catalanes *La Revista* i *Terramar* a les quals es subscriurà.⁵ Al número 2 de 1920 dins la secció de llibres i revistes cita la rebuda de *Poemes en ondes Hertizianas de Papasseit*, es tracta del mateix volum que fou dedicat pel poeta a van Doesburg i que es troba al seu arxiu. Al número 4 de la revista cita de nou el llibre de Papasseit i anuncia l'adhesió pública del poeta català al manifest *De Stijl* i, en particular, en els punts 3, 4 i 7. Així mateix, informava que a la revista avantgardista *L'Instant* s'havia fet ressò d'alguns treballs del poeta publicats a *De Stijl* (p.24). En aquest mateix número acusen rebuts per subscripció del número 4 de *Mar Vella*, –revista l'editorial de la qual fou la que publicà el llibre de Papasseit *Poemes en ondes Hertizianas*–, i de tots els números de *Un enemic del poble* i del número 1 d'*Arc Voltaic* (p.28), enviat pel poeta. D'altra banda, a la secció de *Revistes* del número 4 de *Mar Vella* sortia la ressenya del número de novembre de 1919 de la revista *De Stijl*, interessant-se pel manifest sobre el Teatre Futurista Sintètic signat per Marinetti, Settimelli i Corra.⁶ En els següents números de la revista holandesa aniran apareixent totes les revistes catalanes rebudes per subscripció.

A la segona carta datada el 3 de desembre de 1920, van Doesburg anuncia al poeta que en haver estat contractat com a col·laborador de la revista publicada a Amsterdam *Het Getij*⁷ li demana col·laboració i li convida a escriure un article en forma epistolar «traitant de l'évènement libraire le plus important de votre pays.⁸ L'article doit être écrit en français et sera publié dans cette langue». Al final de la carta, van Doesburg li pregunta: «Eh bien mon ami, pas encore dadaïste?»⁹

5. A la pàgina 2 dels números 9-18 de novembre de 1919 i març de 1920 de *Terramar* s'acusa rebut per intercanvi de la revista *De Stijl* (p.36).

6. *Mar Vella. Revista Nacionalista de Joventuts*, desembre 1919. En aquest número Salvat-Papasseit escriu sobre el "Concepte del Poeta" en el qual hi apareixen termes com entusiasme, valentia o sinceritat.

7. Ernst Groenevelt, editor de la revista *Het Getij. Maandschrift voor letterkunde*, encarregà a Theo van Doesburg una columna mensual titulada «Revue der avant-garde». Van Doesburg hi va col·laborar des del 1918. *Het Getij* (La Marea) va ser una revista literària holandesa que va ser fundada el 1916 per, entre d'altres, Ernst Groenevelt. Des del segon volum, es presentà com un contra-moviment contra el final de segle.

8. A banda de Salvat-Papasseit, Theo van Doesburg demanà la mateixa col·laboració i en els mateixos termes a escriptors d'Itàlia (Mario Dessy), Flandes (Jos Leonard), Alemanya (Dr. Huebner), França (René Dunan) i Anglaterra (Wyndham Lewis i Sacheverell Sitwell).

9. Aquesta carta i totes les de Theo van Doesburg a Salvat Papasseit estan transcrites (Abelló 2015:157-164). En referència a la carta del 3/12/1920, Abelló equivoca el nom de la revista "HehGety" enlloc de l'autèntic títol que és *Het Getij*, dient, a més, que no ha trobat l'article que van Doesburg li demana, ni cap resposta de Papasseit. Aquest mateix any, Theo van Doesburg es va relacionar amb membres de Dadá com TristanTzara, Hans Arp o Kurt Schwitters.

Als arxius de Theo van Doesburg conservats a La Haia, hem trobat la carta de resposta de Salvat-Papasseit i, per tant, inèdita fins ara, per la qual cosa considerem oportú transcriure-la sencera. La carta manuscrita i amb capçalera de Les Galeries Layetanes diu així:

«15-XII-1920

M. Theo van Doesburg

Mon cher ami:

J'accepte avec les meilleurs soins votre proposition de représenter l'Espagne dans le mensuel «Het Getij». Il faudra seulement me faire parvenir par M. l'éditeur de cette importante revue – que je considère, pour vous, la plus bien orientée – une carte de rédacteur a Barcelone, pour la Catalogne et pour l'Espagne, deux cultures unies, mais tout a fait diverses. Je vous prie aussi de m'envoyer quelque exemplaire des publiés, tandis que je fais mon article, on ma lettre première.

Vous recevrez mes articles avec une régularité non dadaïste ! Le dadaïsme, mon cher ami. C'est regarder la lune avec l'œil... (Vous savez?). Mais il faut reconnaître que tous les dadaïstes sont les gents très actives et très intelligentes.

M'intéresse plutôt le deuxième Manifeste du «De Stijl». Toujours a vous, car il me semble plus veillant et plus substantiel que le premier. Très intéressante aussi votre collaboration a «Bleu».¹⁰

En attendant votre réponse, je vous salue fraternellement

J. Salvat-Papasseit».¹¹

A la mateixa carta del 3 de desembre, Theo van Doesburg escriu a mà les condicions de la col·laboració:

«Mon cher ami:

Merci beaucoup que vous avez bien voulu acquiescer à ma demande de m'envoie un article mensuelle pour a «Het Getij». L'éditeur me prie de vous faire savoir qu'el paie 250 la page (+/- 17 francs en ce moment). Tandis qu'une page content suivrions 350 mots. Comme la revue sera attendue a partir de janvier la nouvelle année, je vous ferai envoyer le numéro de janvier. Les articles doivent être adressés à moi, avant le 15ème de chaque môns, j'espère cependant recevoir votre premier article ~~pour le numéro~~ aussi vite que possible, comme le numéro de janvier est déjà sous presse. Il me plait beaucoup que vous me promettez l'envoi

10. La revista dadaïsta *Bleu* fou editada per Julius Evola, Gino Cantarelli i Aldo Fiozzi a Màntua com la revista *Procellaria* (1917-1920) editada pels dos últims i en la qual va col·laborar Salvat Papasseit. Papasseit es refereix al «Manifest N.2 La Letterature», publicat a la revista *Bleu* (August-September 1920, p.2-3), i publicat prèviament l'abril de 1920 a *De Stijl* per Theo van Doesburg, Piet Mondrian i Anthony Kok.

11. Carta de Joan Salvat-Papasseit a Theo van Doesburg, Barcelona, 15/12/1920. ATND 0408.863.

régulier non dadaïste, de vos articles. J'admire cependant infiniment l'esprit des dadaïstes [...].»

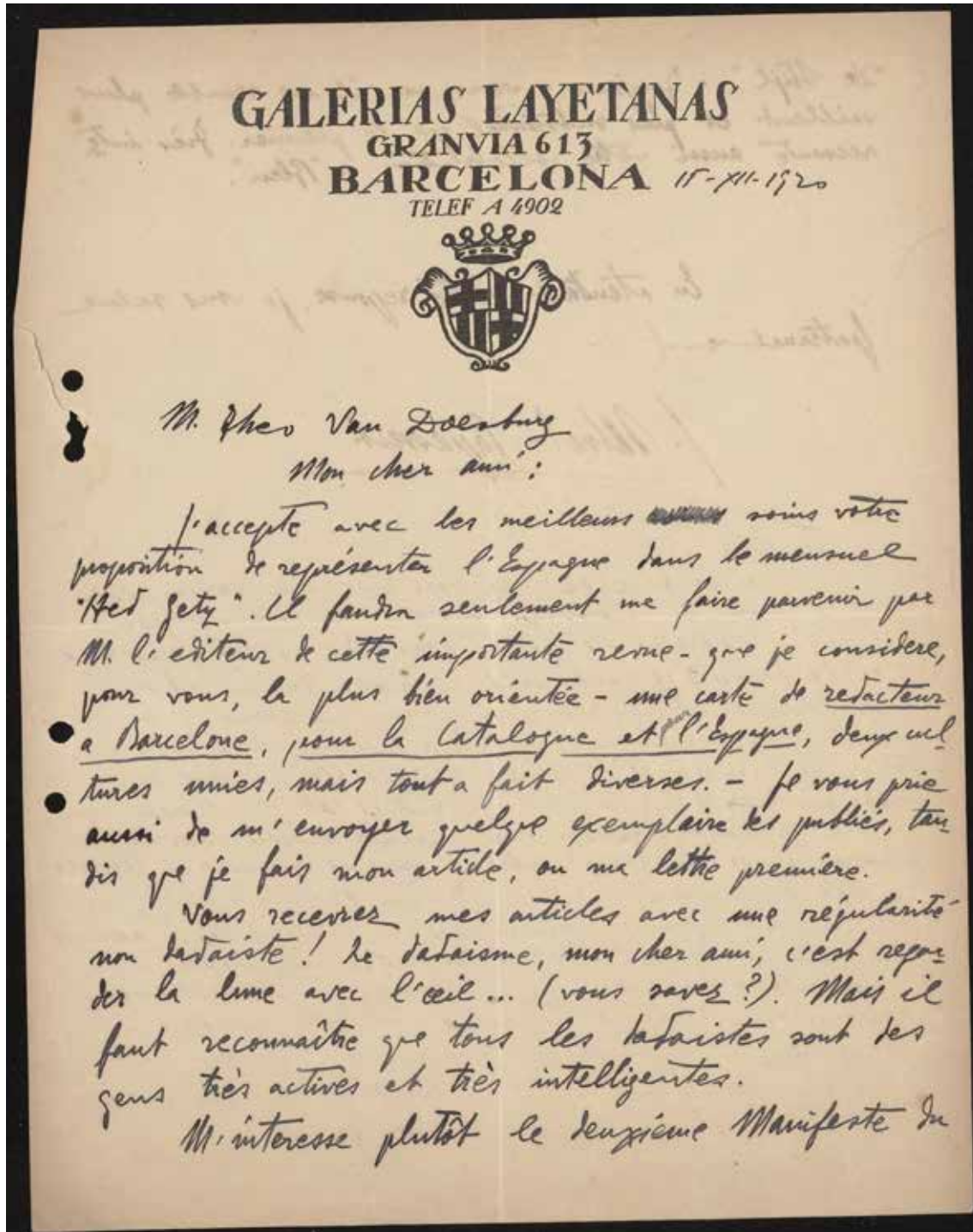

Fig.2. Carta de Joan Salvat-Papasseit a Theo van Doesburg, Barcelona, 15/12/1920. Salvat-Papasseit, J., Theo van Doesburg's correspondence with various perspective / foreign contributors to his column «Revue der avant-garde», 1920-1921. Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis. RKD archive, ATND 0408.863

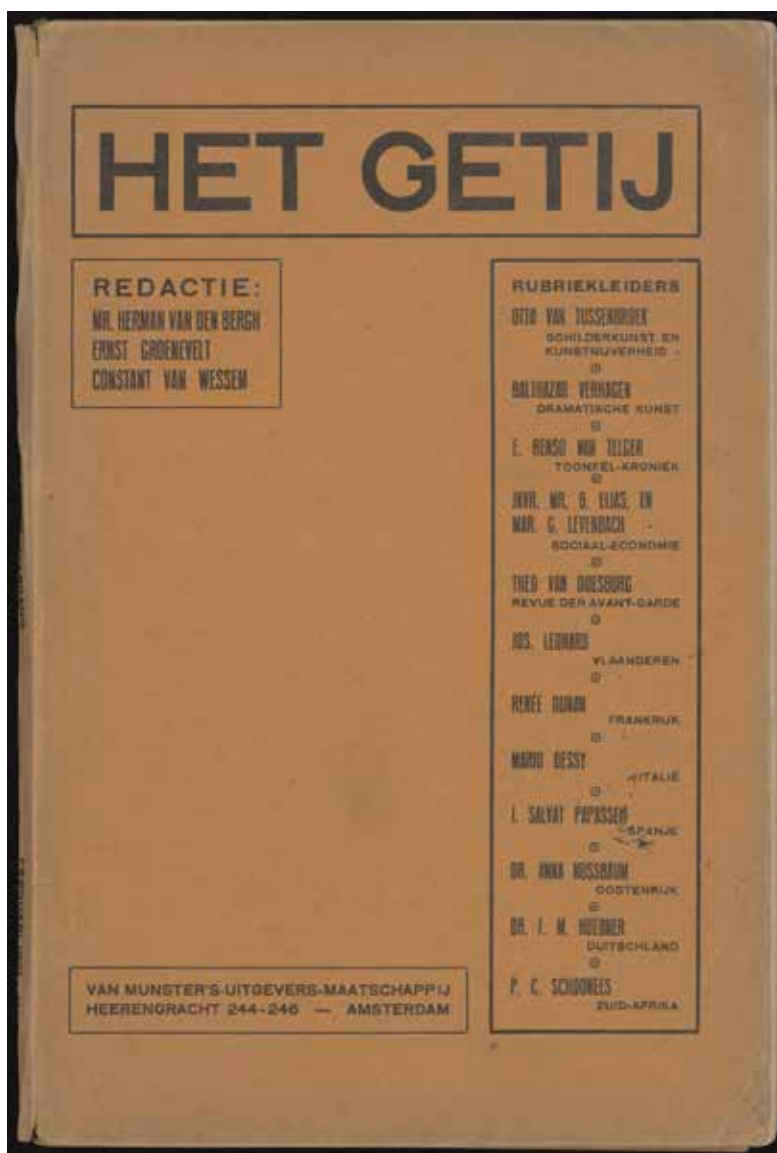

Fig.3. Coberta de la revista *Het Getij*, número de febrer de 1921, col·laboració de Joan Salvat-Papasseit.

Fig.4. Retrat de Joan Salvat-Papasseit, 1920.

Efectivament, Salvat-Papasseit li envià el primer article que sortí publicat en francès al número de febrer de 1921, el qual transcrivim sencer donada la dificultat de trobar l'exemplar d'aquesta revista i per la seva importància en ser desconegut dins la bibliografia del poeta:

«Tu sais, mon cher ami, comme il est difficile de se mettre à l'abri de nos feuilles d'avant-garde sans être menacé, et meurtri aussi, par tous les sots du monde intellectuel. Tu sais que dans l'Espagne et dans la Catalogne nous sommes isolés, et répudiés, par ces pauvres jeunes-hommes de la littérature en face au Panthéon des illustres jeunes-hommes ! Mais nous faisons du bruit : je te raconterais nos braves manifestes de bataille, nos conférences rouges dans les expositions, et nos hommes surtout.

Mais il faut s'accorder, maintenant. Car nous ne ferons pas de subtils paradoxes parce que le public nous trouve à son tour propre. *A bas les paradoxes, et la philosophie des gens équilibrés!* –Car nous nous avons dit: Quatre paradoxes et nous voilà nous répétant dans cet immense, impuissant effort de toutes nos générations littéraires. Quatre paradoxes, et nous voilà recevant des éloges académiques et faux, de ceux qui ont étudié toutes les langues mortes, et on appris les poèmes anciens et les anciennes gestes. Quatre paradoxes, seulement.

Malgré ce grand théâtre, il nous faut d'une autre conception esthétique que cette conception-là. Chaque génération commence une grande œuvre et se met à peu près à défaire son propre contenu : son but c'est d'actuer sous l'égide du classique et bientôt le fracas accompagne l'action, même des appelés aux plus nobles et merveilleux chef d'œuvres. Et c'est précisément pour l'égide *en arrière*.

Mous ferons, s.v.p., de la comparaison : dans une renaissance littéraire on aspire à imiter ou copier les formes plus complètes de la vieille esthétique. Il faudrait, par exemple, d'arriver à la gloire du poème de Longus. Cherchons, inutilement, dans notre époque, d'autre, «Dafnis et Cloe».

Parmi les jeunes hommes des milieux intellectuels, ces qui veulent gagner de plus en plus son nom trop élevé, même on arrive à écrire, et publier aussi d'une façon *parfaite*. C'est toujours en arrière : ils veulent ignorer ce qui passe à son tour; ils ne veulent comprendre ce qu'il leur faut savoir; c'est que les grands seigneurs de les littératures d'autre temps, surtout les dit classiques, on décrit seulement son propre vivre, leurs justes sentiments.

Quel vivre sans comprendre, sans aimer le Métro ! Sans trouver la merveille du auriculaire ami, et le gros oiseau aéroplane... les énormes bateaux tentaculaires et les folles machines ! – Comment les classicistes sont des pauvres castrés, des inféconds passants sur joyeux trottoirs!». ¹²

12. L'article no en té títol, tan sols s'anuncia com a « Briefuij Spanje. Door J. Salvat Papasseit » (Carta des d'Espanya, por J. Salvat-Papasseit 1920: 211-212).

A la targeta postal que envià van Doesburg des de Weimar a Salvat-Papasseit l'11 de maig de 1921,¹³ li reclamava els següents textos que el poeta li havia promès en va. Mai no van arribar. A la mateixa, li anunciava que la revista *Het Getij* desapareixeria el mes de juny del 1921 i que, en qualsevol cas, els textos que li enviï es publicarien a *De Stijl*. A la següent targeta del 2 de juny, també des de Weimar estant, Theo van Doesburg li va escriure:

«J'ai bien reçu votre aimable lettre de 29-5. J'écris aussitôt à Het Getij de vous envoyer le num avec votre article et l'honorer. J'attends avec impatience vos articles courageux pour une de mes revues. Je veux renouvelles l'esprit artistique en Allemagne; j'ai déjà groupé un petit cercle des jeunes artistes importants, qui veulent éditer avec moi une nouvelle revue titulée: MECHANO».¹⁴

Malgrat no haver trobat la resta de la correspondència de Salvat-Papasseit a van Doesburg, sabem, gràcies a la ressenya dins el número de 6 de juny de 1921 de la revista *De Stijl*, que l'holandès havia rebut el llibre de Papasseit *L'irradiador del port i les gavines. Poemes d'avantguarda*. En el número de desembre de 1921 sortia la rebuda subscripció de *Prisma. Revista Internacional de Poesia*, editada en castellà per l'editorial Cervantes de Barcelona, amb seu a París el primer número de la qual consta imprès el gener de 1922. Reben així mateix la revista *Monitor* (febrer 1922). En el número de maig de 1922 es constata que havien rebut el catàleg de l'exposició *d'Art francès d'Avantguarda* organitzada per les Galeries Dalmau.

Joaquim Torres García, Josep Dalmau i Theo van Doesburg

La relació entre el pintor uruguaià, resident a Barcelona des del 1892 quan encara n'era un adolescent i el marxant i galerista Josep Dalmau començà quan aquest convidà Torres García a realitzar una mostra individual a la seva galeria el gener de 1912. El catàleg de l'exposició fou presentat per Eugeni d'Ors, el qual estava sintetitzant aleshores el moviment noucentista català al qual Torres s'adherí amb el seu primitivisme mediterrani a la manera de Puvis de Chavannes. Des de llavors la relació de tots dos es convertí en una relació d'amistat amb unes arrels molt profundes de respecte i admiració per ambdues parts fruit de la qual són les nombroses exposicions que Torres realitzà amb el marxant.

13. Abelló situa l'enviament d'aquesta carta a Weimar, però suposem que es refereix a la ciutat alemanya de Weimar en la qual s'està van Doesburg entre els anys 1921 i 1923. Període en el qual col·laborà amb el grup Bauhaus i es publicà la revista *De Stijl*.

14. La carta anunciada per van Doesburg no es troba al RKD archives.ATNDE. Consultades les revistes *De Stijl* i *Mécano*, no hem trobat cap article de Salvat-Papasseit (Abelló 2015:162). La transcripció d'aquesta targeta postal -com de la resta- està feta a partir de la tesi d'Abelló, sense haver consultat cap original.

La galeria encara no havia fet la important exposició cubista de 1912, però si havia exhibit obra de Josep Mompou (1908), Isidre Nonell i Joan Colom (1909). També col·laborà amb ell en posteriors presentacions d'exposicions com fou en el catàleg de la pòstuma de Dario de Regoyos el 1914, entre d'altres.

Torres García es trobava a París des del 1926, ciutat en la qual havia realitzat diverses exposicions col·lectives i individuals. També aquest any exposà a les Galeries Dalmau de Barcelona amb obra molt variada (juny de 1926) i participà en col·lectives com l'*Exposició de Modernisme Pictòric Català confrontada amb una selecció d'obres d'artistes d'avantguarda estrangers*, tot i que és de suposar que l'oli presentat en aquesta ocasió procedia del fons de la galeria. Entre les realitzades a París cal destacar la mostra col·lectiva *5 refusés par le jury du Salon d'Automne* celebrada a la Galerie Marck el 1928 juntament amb Pere Daura, Jean Hélion, Ernst Engel-Rozier (Engel-Pak) i Alfred Aberdam. Conegué a Theo van Doesburg, Georges Vantongerloo i Michel Seuphor, sentint-se atret per les noves corrents abstractes de l'escola Neoplasticista, tot i que Seuphor no va estar gaire d'acord amb la via seguida per van Doesburg. Segons el mateix Torres García, gairebé no coneixia res d'aquell moviment «tan moderno en el arte y así fue que a la vista de todo lo que había en el taller de Doesburg quedó maravillado. A su vez, Torres escribió dos artículos sobre Doesburg que aparecieron en un diario de Barcelona.»¹⁵ Efectivament, en aquests dos articles Torres fa una síntesi impecable del que fins llavors havia estat l'activitat de van Doesburg. Al primer d'ells, comença amb un record apassionat de Salvat-Papasseit:

«No sense emoció i sorpresa, en visitar per primera vegada aquest extraordinari home del qual ara em proposo parlar, vaig sentir que em preguntava si coneixia En Salvat Papasseit. Si el coneixia...? Aleshores vaig haver de dir-li que pel nostre poeta havia conegut, per primera vegada, la revista de la qual és fundador i director «De Stijl», orgue del moviment d'art que ell inicià a Holanda. En efecte, en els bons temps de Segura i les Galeries Laietanes de Barcelona i de Salvat Papasseit, d'«Un enemic del poble», i dels cal·ligrames futuristes –any 1917– aqueixa revista que de tant en tant fullejàvem, ens va fer pensar que a Holanda passava alguna cosa. I veritablement passava» (Torres 1929-a).

El 1929 va ser un any ple d'esdeveniments que interrelacionaran tots tres personatges: Dalmau, Torres García i van Doesburg. Els dos articles de Torres García apropaven la figura de l'holandès, les idees de *De Stijl* i el moviment neoplasticista al lector català. El mateix mes d'abril, les Galeries Dalmau inaugurava una exposició que tenia molt a veure amb aquest moviment i amb les normes del plasticisme preconitzat per Le Corbusier,

15. Es tracta de la publicació *La Veu de Catalunya*, els dies 11 i 30 d'abril de 1929 (Torres García 1990:203).

Pierre Jeanneret i Walter Gropius: l'exposició *Arquitectura. Exposició de projectes* amb un seguit de maquetes de joves arquitectes que volien trencar absolutament amb el que s'estava fent. Sebastià Gasch va ser el promotor d'aquesta exposició. Ell va presentar a Dalmau els joves arquitectes que van participar mitjançant una carta de presentació:

«Li presento els meus amics Josep Lluís Sert i companys, estudiants d'arquitectura. Puc afirmar categòricament que les recerques d'aquests joves amics constitueixen l'únic interessant que es fa arquitectònicament avui aquí: el més interessant i el més ben orientat. Els senyors Sert i companys voldrien exposar llurs maquetes col·lectivament. Naturalment han pensat en les seves galeries. Coneixedor com el que més d'aquestes coses, vostè comprendrà immediatament la transcendència de la intenció dels meus amics, sobre tot si tenim en compte la nostra putrefacció ambient [...]».¹⁶

En aquesta mostra presentaren maquetes A. Puig Gairalt (com a convidat), el trio R. De Churruga – F. Fàbregas – G. Rodríguez Arias, S. Illescas i les parelles Alzamora – E. Pecourt, P. Armengou – F. Perales i Josep Lluís Sert – J. Torres Clavé, la majoria dels quals serien fundadors immediats del GATCPAC. El catàleg reproduïa un manifest del grup basat en el programa de *L'Esprit Nouveau* liderat per Le Corbusier, amb les dues consignes més importants: «una gran època acabava de començar i l'existència d'un nou esperit». El grup feia defensa del ciment armat com a matèria constructora i de l'arquitectura nacional atenent a les necessitats climàtiques. Una de les seves premisses era:

«Aquesta Arquitectura, que és universal, com ho és l'automòbil, com ho és l'individu actual, presenta en abordar els problemes propis de cada latitud petites modificacions, per exemple: en el cas del nostre país, on la necessitat d'amplitud de visió, és la mateixa de tot arreu, però no així l'intensitat de llum, pot quedar aqueixa tamisada per mitjà de lloses volades o galeries, semblants a les que la lògica havia dictat sempre per aqueixos climes.»¹⁷

Theo van Doesburg fou seguidor del moviment i de la revista *L'Esprit Nouveau* (1920-1925) dirigida per Le Corbusier i Amadée Onzenfat, per tant estava al cas de les novetats arreu d'Europa. L'arquitectura moderna fou un dels temes que més preocupaven van Doesburg sobre la qual escrigué nombrosos articles i donà conferències, una de les quals el 1930 a Barcelona, com veurem. De fet, en el seu arxiu es conserva la fotografia de la maqueta de la plaça de braus presentada pel grup R. De Churruga – F. Fàbregas – G. Rodríguez Arias.¹⁸

16. Carta de Sebastià Gasch a Josep Dalmau, Barcelona 14/1/1929. Arxiu Municipal de Girona. FDGDB.

17. Arxiu Municipal de Girona. FDGDB. ARQUITECTURA. EXPOSICIÓ DE PROJECTES. – GALERIES DALMAU. Del 13 al 27 d'abril. [Catàleg d'exposició]. Reg.69..

18. Es conserven nombroses fotografies de maquetes d'arquitectura de, per exemple, Andrej Pronazko, Szymon Syrkus, Jacobus J.P. Oud, Hans i Wassili Luckhardt, Gabriel Guevrekian, Bedrich Feuerstein, Ra-

El projecte d'edició de la revista *Nouveau Plan*: Dalmau, Torres García i Theo van Doesburg, 1929

Fig.5. El marxant Josep Dalmau (Manresa, 1867-Barcelona, 1937). Arxiu Municipal de Girona, FDGDB, Reg. 580.

Entre maig i juny de 1929 alguns diaris de Barcelona donaven la notícia que el galerista Josep Dalmau havia estat homenatjat amb un sopar, a l'hotel Carlton de París, pel món de les arts parisenc amb la presència de molts artistes catalans. Segons es publicà a *Mirador* hi estaven presents la Comtessa de Noailles, Picasso, Rosenberg, Supervielle, Ozenfant, Le Corbusier i Josep M. Sert (*Mirador* 1929:7). Mentre que a la *Revue de Catalogne* es relacionaven entre els assistents a: Isern Aliè, Torres Garcia, Josep Mompou, P. Planes, Joan Rebull, Llorenç Artigues, Gol, Pere Inglada, Frederic Mompou, MM. Xeron, Engel-Rozier, Villar, Arango, Garriga, Sala; i s'adheriren: Marthe Reval, Max Jacob, J. Supervielle, Van Dongen, Albert Gleizes, R. Senabre, M. Reynal, A. Falguérolle, M. Massot, V. Soler de Sojo, F.

Fleuret, F. Recasens, A. Cayatte i Francesc Domingo (D'Arenys 1929: XIV).

A *La Publicitat* s'editava una entrevista a Dalmau realitzada a París, en la qual el galerista s'esplaià parlant de dos dels projectes immediats en els quals estava immers: la propera exposició d'art internacional i l'edició d'una futura revista internacional dirigida per Dalmau i Theo van Doesburg. A continuació es transcriu l'entrevista quasi sencera per considerar-la important pel tema que ens ocupa:

«Potser el que més em plau d'aquest viatge es l'haver pogut fer viable una idea que vinc seguint des de fa molt temps: obrir les portes d'Europa als nostres artistes; no solament els que se senten cridats per certes tendències, sinó tots. Ací, Dalmau, afirma la seva afecció per l'art abstracte, sintètic, dit *vivent*, del qual no pot ni vol separar-se'n. Però entén que tractant-se de mostrar al món les nostres valors pictòriques, no és l'obra de grups la que cal presentar, sinó la col·lectiva, amb representacions de tots els camps per tal de fer-la mes completa. Per portar a cap aquest esforç ha emparaulat un sistema d'intercanvis pel qual esta d'acord amb les principals Galeries de la capital francesa. Dalmau ens mira sense poder ocultar la joia d'haver reeixit en aquesta empresa i això el predisposa a seguir contant-nos detalls del seu aprofitat viatge.

mon Sastre, Giuseppe Terragni, i de molts altres. Arxiu Municipal de Girona. FDGDB.

-Entre els grups i els mestres que visitaran aviat casa nostra, hi ha el grup conegut amb el nom de “Stijl” que capitaneja Théo van Doesburg.

Del contacte de Dalmau amb aquest grup n’ha sortit la idea de la publicació d’una fulla de combat que s’editarà a París i en francès per tal d’esser repartida per Europa i Amèrica. Aquesta fulla s’anomenarà “Nouveau Plan”, i la data de la seva aparició s’ha fixat pel primer de setembre. La direcció d’aquesta fulla ha estat encomanada a Dalmau.

Les primeres exposicions de “Nouveau Plan” junt amb el grup “Stijl” es faran a Holanda, seguint aquest ordre: el mes d’octubre a Amsterdam; el mes de novembre a La Haia; el mes de desembre a Rotterdam i el mes de febrer o de març a Barcelona. Aquesta primera “tournée” –continua Dalmau– anirà precedida de conferències de Theo van Doesburg. Hi ha encara altres detalls que no estic, de moment, autoritzat per precisar...

Theo van Doesburg, segons dades que hem pogut recollir, des de l’any 1917 ve portant una campanya intensiva amb exposicions i conferències per tot Europa.

La dificultat grossa, segons sembla, ha estat l’arranjar l’intercanvi dels mestres francesos, car per l’ordre de preus i de categories en que es troben feia desesperançar de poder-los donar a conèixer a Barcelona.

-Aquests, però –afegeix Dalmau amb un to confidencial que li embolica els perdigons dels ulls amb un tel finíssim d’orgull– també els tindrem. I triats per ell creiem saber; car Dalmau, en recompensa del que ha fet per l’art francès, ha pogut comprovar la consideració amb que l’ha acollit el Ministeri de Belles Arts de la República, fins al punt que ja pot comptar, des d’avui, amb el seu ajut.

A l’efecte li han donat tota mena de facilitats per a deixar establerta, oficialment, una Exposició d’art francès cada dos anys a Barcelona.

-Per a ben aviat, potser per al mes d’agost -reprèn Dalmau-, enllestiré una Exposició de catalans i francesos. Aquesta res no te a veure amb el pla general de les altres. Podríem dir que és una manifestació deslligats, però que, donats els noms que *la integraran*, pot oferir bons resultats. Per la data fixa, cal primer que arribi a Barcelona i sense deixar de vista el moment precís de l’Exposició Universal, cal que em posi d’acord amb els artistes de casa.

-¿I no ens podríeu donar algun nom dels que hi intervindran? -demanen.

-Dels nostres, per be que en podria avançar alguns no ho crec convenient. Dels francesos hi haurà, entre altres, Eusel Rozier, J. XCeron, H. Arp, van Doesburg, van Rees, A. Janchard, J. Marembert. A. Mergé, Tingg, A. Chot, A. Glazies (sic), etc., etc.» (Xurriuguera 1929).

Dalmau hi era a París al menys des de finals d’abril i en algun moment del mes de maig Dalmau, Torres Garcia i van Doesburg degueren planejar l’edició de la revista

internacional d'art *Nouveau Plan* i l'exposició que es celebraria a les seves galeries. Doesburg ja tenia una gran experiència en revistes i Dalmau no n'era del tot neòfit ja que havia tingut experiència amb la revista *Troços* i la revista *391* de Picabia. Durant aquest període s'establí la correspondència simultània entre Torres García, Dalmau i Theo van Doesburg. La primera carta que fa al·lusió a la revista és de Dalmau a Torres García del 24 de juliol, en la qual, entre altres coses li preguntava: «Quines notícies teniu de Mr. Doesburg? Es troba ja a París? M'alegraré que quant m'escriuiu em digueu alguna cosa d'ell, per començar a preparar l'aparició de "Nouveau Plan"». ¹⁹

A partir d'aquí, es conserven diverses cartes, algunes d'elles sense data, tot i així el contingut de la mateixa ha permès ubicar-les en el temps. Cal destacar el paper de van Doesburg com el que més interès i més seriosament es va prendre el projecte de creació de la revista, els motius del qual s'aniran desentranyant al llarg d'aquest estudi. El paper de Torres García, al menys pel contingut de les cartes és més aviat neutre i reservat. Torres tenia una relació professional amb van Doesburg contradictòria i havien elements dels seus manifestos amb els quals no estava gaire d'acord. El projecte de revista *Nouveau Plan* havia d'unir els dos artistes i en no arribar a bon port, en poc temps es veurà com els interessos aniran per camins diferents: Theo van Doesburg creant el grup i la revista *Art Concret* i Torres García el grup i la revista *Cercle et Carré*. ²⁰ Dalmau, per la seva part, tot i ser el més interessat, hem pogut comprovar que no estava per la feina en aquest projecte veritablement engrescador, segons la visió de van Doesburg.

Theo van Doesburg inicià la correspondència amb Dalmau l'agost de 1929, tot i que Dalmau hi era de vacances. El fet de no rebre resposta immediata donà peu a què van Doesburg li escrigués una segona carta el 10 i una altra el 16 d'agost. A la primera li deia:

«Mon très cher monsieur Dalmau:

Après mon retour a Paris je me suis occupé, comme il était convenu, avec le journal *Nouveau Plan*. J'ai déjà ramassé pas mal de matière pour les premiers numéros. En même temps j'ai fait 2 maquettes lesquelles vous sont envoyées hier. ²¹ Je crois (et les amis sont du même avis) que le noir sera le meilleur, a cause qu'on peut lire, même d'une grande distance le titre NOUVEAU PLAN. Nous aurions une propagande gratuite, si on peut lire, d'une grande distance le titre du journal. J'étais aussi chez un imprimeur pour lui demander le prix du le mille et en suite chaque 100

19. Carta de Josep Dalmau a Joaquim Torres García, Barcelona 24/7/1929. Arxiu Municipal de Girona. FDGDB.

20. Aquest tema resta encara per estudiar. A l'arxiu de Theo van Doesburg es conserven un seguit de cartes de Torres García a Theo van Doesburg en les quals es detecten moltes tibantors (ATND).

21. De les dues maquetes que cita van Doesburg, només hem pogut trobar una d'elles que es conserva a l'Arxiu Municipal de Girona. FDGDB, regis. 573.

ex. supplémentaires. J'aurai le devis cette semaine. Pour arriver à un prix très avantageux, il faut que nous pouvons garantir l'apparition de 12 numéros un an. A cause que l'imprimeur n'a pas des grandes lettres, c.a.d., des lettres qui remplit exactement le 1/8ème page du titre, nous serons obligé de laisser faire une clichée en même grandeur. Moi, je m'occupe déjà de les dessiner très net.

Je vous enverrai bientôt une liste avec les noms des artistes qui me semble assez intéressant pour y participer. Vous recevrez en même temps le copy des premiers numéros. Veuillez m'écrire par retour du courrier laquelle des deux maquettes vous trouvez la meilleure pour l'usage. Pour ne pas perdre de temps je vous prie d'adresse votre correspondance directement a moi – même.

Comme je vous ai déjà dit, nous serons obligés d'avoir un gérant de (...) nationalité française et en suite de faire envoyé 2 exemplaires au préfecture. C'est seulement une simple formalité.

Pour l'Hollande et Berlin j'ai trouvé deux amis qui s'occupera de faire propagande et de lancer notre périodique: Nouveau Plan!

Monsieur Torres García m'a dit que l'exposition pour laquelle je lui ai donne déjà en mois de Juin 2 toiles de moi et deux de madame Cupera, n'a pas eu lieu. Il m'a dit que ces toiles partiront à la fin du mois pour une autre exposition dans votre Galerie. Vous seriez donc bien aimable de me mettre au courant, si les toiles sont arrivées. Se qui concerne l'exposition en Hollande, elle aura lieu en Octobre dans le Musée Municipal à Amsterdam et en suite à La Haye et Rotterdam.

Ma femme vous enverra le catalogue et tous les renseignements nécessaires.

Avec nos meilleures salutations et l'espérance de succès avec Nouveau Plan.»²²

Fig.6. Theo van Doesburg, maqueta de la revista *Nouveau Plan*, 1929. Recte. Llapis/paper. Bifoli, 25 x 16,4 cm. Arxiu Municipal de Girona, FDGDB, Reg. 573.FDGDB, Reg. 580.

22. Carta de Theo a Josep Dalmau, París, 10/8/1929. Arxiu Municipal de Girona. FDGDB, regis. 261.

Fig.7. Theo van Doesburg, maqueta de la revista Nouveau Plan, 1929. Vers. Llapis sobre paper. Bifoli, 25 x 16,4 cm. Arxiu Municipal de Girona, FDGDB, Reg. 573.

A la segona carta del 16 d'agost:

«Mon cher Monsieur Dalmau:

Ci-inclus vous trouverez deux devis au sujet du journal «Nouveau Plan», un de l'imprimeur Mr. Marchand et encore un autre de Mr. Mersch. La différence entre ces deux presque le double. L'imprimeur Marchand Travaille assez bien et dispose d'un choix de caractères assez complet, tandis que l'autre imprime plus luxueux, mais je ne crois pas que ça sera nécessaire ! Écrivez-moi que vous désirez. Si je trouverai un imprimeur encore meilleur marché, je vous l'écrirai immédiatement. Le prix de Marchand est, à mon avis, très avantageux, parce que le format est pareil à une revue pliée de 16 pages. J'ai demandé en même temps le prix d'une circulaire pour encourager l'abonnement ; une espèce de prospectus pour le propagande. Je pourrai les envoyer aux abonnements de *De Stijl*, mettre au consulat hollandais, etc., etc.! J'ai trouvé un jeune peintre-écrivain, qui dispose de beaucoup d'ambition et de talent et qui se métrera à man entière disposition pour soignez les corrections. Je ne sais pas où vous avez l'intention d'écrire une introduction pour le premier numéro. Je voudrais bien que vous m'indiquerez ce que vous avez projetez et que vous désirez au sujet du prix, tirage, papier, lettre, etc.

J'espère bien de recevoir votre réponse le plutôt possible, parce que pour faire paraître à la fin du mois de septembre le premier numéro, il faut que je donne le manuscrit entier le 1e Sept.

Avec mes meilleures salutations et les hommages de ma femme, veuillez croire Monsieur à mes sentiments très respectueux.»²³

23. Carta de Theo van Doesburg a Josep Dalmau, París, 16/8/1929. Arxiu Municipal de Girona. FDGDB, regis. 789. La carta consultada és el facsímil de la carta original que es conserva al Museu Municipal Joan Abelló. El facsímil es va fer per al catàleg de l'exposició homenatge a Josep Dalmau editat pel Col·legi d'Arquitectes de Barcelona el 1969.

Per la seva banda, Torres García, que en aquell moment estava preparant l'Exposició d'Art Modern Nacional i Estranger per a les Galeries Dalmau, escriví al galerista una crida per afanyar-se en la decisió del projecte de la revista. Transcrivim d'aquesta només un fragment: «He vist a Doesburg. Vostè la deu haver rebut un facsímil de Nouveau Plan – trobo que fa molt bé, sobre tot el que és sense color. Ell prepara un article i ja n'ha encarregat a altres. És qüestió doncs que vostè decideixi i la cosa podrà sortir pel setembre.»²⁴ El 20 d'agost, van Doesburg tornava a escriure-li una altra carta amb la capçalera de l'ESAC (Expositions Sélectes d'Art Contemporaine), exposicions que organitzava la seva dona Petro van Doesburg, amb les dades d'un possible tercer impressor per a la revista:

«Mon cher Monsieur Dalmau!

Ci-joint vous trouverai encore un devis pour l'édition du « Nouveau Plan » de l'imprimerie –Union- la même qui a imprimée la revue « l'acte » je me rappelé que García a vous montré un exemplaire. Cet imprimeur est encore meilleur que Mr. Marchand qui à compté fr.960.- et du quel je vous si envoyé le devis. A cause que ce dernier compte fr.50 pour l'expédition par 1000 ex. et l'imprimerie «Union». Son prix pour le 2ème mille n'est aussi plus pas, son papier este meilleur et il a tout les caractères possibles pour y faire une belle mise en page. En attendant votre nouvelle, veuillez agréer cher monsieur, nos meilleures salutation, bien à vous.»²⁵

Serà probablement Antonieta, la secretària de les Galeries Dalmau la que contesti el 2 de setembre a van Doesburg excusant-se i donant noves dades: «Le Nouveau Plan paraitra, le mois d'Octobre prochain après d'avoir fait l'inauguration de l'Exposition, laquelle n'aura lieu avant le premier d'octobre prochain».²⁶

El 3 de setembre, Torres García continuava insistint:

«Doesburg està que no sap que pensar de que l'hi hagi escrit dos o tres lletres a vostè i que vostè no l'i hagi contestat – doncs ell pensaba que vostè volia que sortís Nouveau Plan en el mes de Septembre i es va donar pressa a enllestir o tot-à mes pensaba fer propaganda en la exposició del grup ESAC, en Holanda que ell i la seva senyora organitzen, i que será oberta en aqueix mateix mes.»²⁷

24. Carta de Joaquim Torres García a Josep Dalmau, París 17/8/1929. Arxiu Municipal de Girona. FDGDB, regis. 249.

25. Carta de Theo van Doesburg a Josep Dalmau, París, 20/8/1929. Arxiu Municipal de Girona. FDGDB, regis. 263.

26. Carta possiblement d'Antonieta, secretària de Josep Dalmau a Theo van Doesburg, Barcelona 2/9/1929. Arxiu Municipal de Girona. FDGDB, regis. 668.

27. Carta de Joaquim Torres García a Josep Dalmau, París 3/9/1929. Arxiu Municipal de Girona. FDGDB, regis. 251.

esac

expositions sélectes d'art contemporain

organisées par m^{me} pétro van doesburg

adresses de correspondance:
paris : 2, rue d'arcueil (14e)
la haye (hollande), violenweg 16
comptes de banques : jordaen et c^{ie}
rue st-georges, 3-5, paris
gleichman en van heemstra, heerengracht 307
amsterdam
paris 20 Août 1929

Mon cher monsieur dalmau!

ci-joint vous trouverai encore un devis pour l'édition du "nouveau plan" de l'imprimerie - union - la même qui a imprimée la revue "l'acte" je me rappelle que garcia a vous montré une exemplaire. cet imprimeur est encore meilleur que mr. marchand qui à comté fr.960.-- et duquel je vous ai envoyé le devis. a cause que ce dernier compte fr.50 pour l'expédition par 1000 ex. et l'imprimerie Union rien il sera uné avantage de faire imprimer notre journal chez l'imprimerie "Union". son prix pour le 2ème mille est aussi plus pas , son papier est meilleur et il a tout les caractères possible pour y faire une belle mise en page. En attendant votre nouvelle, veuillez agréer oher monsieur, nos meilleures salutation ,bien à vous

votre
doesburg

Theo van Doesburg

Fig.8. Carta de Theo van Doesburg a Josep Dalmau, París 20/8/1929. Arxiu Municipal de Girona, FDGDB, Reg. 263.

Fig.9. Theo van Doesburg, c.1929. Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis. RKD archive, ATND.

Van Doesburg el tornava a escriure. Aquesta carta, pel seu contingut, es detecta que es deuria creuar amb la que Dalmau va escriure en tornar de vacances:

«Cher monsieur Dalmau,

Je suis très étonné du silence prolongé au sujet de vos décisions définitives promises dans votre lettre du 2 sept., du Nouveau Plan ! En effet des conditions très favorables se présentaient pour le lancement du journal -

1e. le 1er Octobre s'ouvre à Amsterdam la première présentation d'une série d'expositions organisées par madame van Doesburg sous le titre ESAC – Le Nouveau Plan pouvait être à cette occasion largement diffusé dans le public artistique hollandaise.

2e. Le Nouveau Plan aurait parue à l'ouverture de votre exposition à Barcelone -

3e. Plusieurs revues artistiques étrangères s'intéressent déjà très activement, grâce à mes relations internationales, au mouvement «Nouveau Plan» -

Comme vous avez trop tardé à me répondre et devant partir en Hollande pour préparer l'exposition ESAC au Musée municipal, je vais être pendant encore quinze jours empêché de m'occuper du Nouveau Plan. Je vous prie donc de bien vouloir me fixer définitivement sur vos projets- le 1er. Numéro pourrait paraître fin d'Octobre.

Comptant sur vos promesses faites à Paris, et lesquelles j'ai prit au sérieux, je vous prie de recevoir Monsieur Dalmau l'assurance de ma parfaite considération.

Veillez me mettre au courant ou les tableaux de Cupera (ma femme) et les miens sont bien arrivés!»²⁸

En tornar de vacances i havent llegit les cartes de van Doesburg, Dalmau li escriu una llarga resposta a l'adreça d'Holanda que Doesburg li havia facilitat:

«Cher Monsieur Doesburg,

C'est vraiment un cas mon retard en vous répondre à vos aimables lettres du 13, 16 et 20 Août dernier, dont je vous accuse réception dans votre lettre du 2 courant que je vous ai fait envoyer.

Le principal motif de mon ai long silence est dû a mes vacances pour lesquelles j'ai été absent de Barcelone bien plus de temps que je croyais, d'abord à cause d'une calme inouïe que nous avons traversé cet été toutes les Galeries de Barcelone, chose bien différente que l'on attendait à cause de l'Exposition Internationale i tout le monde croyait voir un mouvement particulier et à vrai dire nous avons en dans les remeies (sic) plus de calme que les étés précédents.

Par ce motif j'ai vu la nécessité de retarder notre Exposition car elle aurait été échouée et comme vous le comprendrez elle aurait été bien malheureuse.

Je voulais donc profiter ce temps d'autre côté, car j'ai toujours bien de choses entières et je suis parti moitié en vacances moitié au mes affaires. J'ai fait une petite tournée dans le Midi de la France et dernièrement dans la côte Catalane.

Vos lettres ont été reçues pendant mon absence et dans un moment que pour mon repos j'ai vais commander de ne pas me faire suivre ma correspondance et naturellement en rentrant j'ai eu double travail.

La lettre que je devais vous écrire et que je vous envoi à présent étant nécessairement plus étendue à cause de son importance, je dois vous avouer qu'il m'a été plus difficile de trouver le moment à m'y mettre.

Je ne doute pas que vous aura arrivé peut être à vous-même de retarder par une force inexplicable les lettres auxquelles vous y tenez plus intérêt. Maintenant même on disait que tout se conjure pour m'empêcher de vous écrire. Manque de gérant à mon atelier, chose que m'a dérangé énormément en ce moment de préparation pour la saison prochaine. Vacances à mon bureau... un tas de circonstances adverses tout à la veille de notre prochaine Exposition à laquelle j'ai toute mon attention. Les toiles sont déjà arriver au possession de mon agent en Douane ; je n'attends encore d'autres en plus celles envoyés par notre bon ami Torres Garcia. J'attends cette petite expédition que je dois recevoir séparément pour les dédouaner ensemble.

28. Carta de Theo van Doesburg a Josep Dalmau, s.d. (setembre de 1929). Arxiu Municipal de Girona. FDGDB, regis. 265.

L'Exposition aura lieu dans la première quinzaine prochain Octobre à l'ouverture de la saison de mes Galeries comme d'habitude j'inaugure toujours à cette époque. Je commence les préliminaires pour le catalogue que serai illustré.

Une fois l'exposition inauguré je m'occuperai tout de suite de Nouveau Plan que bien de circonstances m'ont retardé à tout mon regret. J'ai un grand intérêt à cette petite édition et je tiens à la bien présenter et de ne pas la faire paraître sans être tout bien en ordre et tout bien établi parce que sa publication une fois apparue n'aie pas des interruptions si susceptibles si l'on se laisse aller.

J'ai puis bonne note de tous vôtres conseils au sujet des imprimeurs que vous avez vu et je vois comme vous, que le plus avantageant c'est l'imprimerie Union, le troisième devis que vous m'envoyez dans votre lettre du 20 Août dernier.

Tout en m'approchant à la réalisation de ma future édition j'ai étudié et j'ai vu la nécessité d'une organisation sérieuse qui doit commencer essentiellement pour déposer de fonds nécessaires que je déposerais à Paris. De même il faudrait aussi nommer un gérant tel que l'abord vous me l'avez averti; et aussi étudier si serait il indispensable établir un petit bureau à Paris pour obtenir une bonne administration.

Concernant à les maquettes que vous m'envoyez les trouve bien; je suis de votre avis et j'aime mieux le noir; nous causerons de cela plus tard, car je vous ai déjà trop fatigué avec cette lettre si longue.

¿Comment vont vos projets d'Exposition pour l'Hollande?

Avec mes hommages et mes plus sincères et respectueuses salutations pour votre Dame, recevez cher monsieur l'expression de mes sentiments bien amicales.»²⁹

Dalmau li tornava a escriure el 7 de setembre:

«Cher Monsieur Doesburg:

Jà viens de recevoir votre honoré du 23 courant (date de la Faste) au moment que j'allais vous envoyer la lettre ci-inclus.

Je suis de votre avis au sujet des conditions très favorables que vous dénombrez dans votre lettre es s'est regrettable n'avoir peules profiter pour le lancement du Nouveau Plan, qu'un tas de circonstancies m'ont obligé à retarder.

C'est vraiment déplorable avoir perdu cette opportunité mais il vaut mieux attendre être bien préparé car je dois vous avouer que en ce moment je ne le suis pas assez à cause des circonstances que je vous

29. Carta de Josep Dalmau a Theo van Doesburg, s.d. (entre el 3 i el 7 de setembre 1929). Arxiu Municipal de Girona. FDGDB, regis. 269.

explique dans la lettre ci-inclus; il faut avoir l'espoir que d'autres occasions favorables viendront et que pourrons alors dument profiter.

Portant la lettre un grand retard je vous envoi l'original á Paris et le copie á La Haye.

Je vous souhaite un bon succès pour vôtres expositions á Hollande

Je vous prie de saluer bien respectueusement á Madame de ma part et vous recevez, cher Monsieur, mes plus affectueux es et amicales salutations.»³⁰

Theo van Doesburg a la carta següent –carta que no està datada tot i que ha de ser de l'octubre de 1929, degut a què l'exposició de l'ESAC ja estava en marxa i aquesta s'inaugurà al Stedelijk Museum el 2 d'octubre–, donava a Dalmau un seguit de raons prou importants per a què la revista es pogués finalment editar. La raó principal, tal com s'explicitava en la mateixa, era lluitar contra l'ascens imparabile del surrealisme. Torres García també ho deixà per escrit a les seves memòries:

«Por aquel tiempo los superrealistas, que habían fundado una galería en la rue Jacques-Callot y que pretendían extender el movimiento de la vida, influyendo en las costumbres (por negar ellos que fuese sólo un movimiento literario o artístico), iban de más en más ganando terreno, y esto, por contrariar el movimiento cubista y neoplasticista, en sentido constructivo, podía de nuevo sacar al arte de su vía natural. Y hablando de ello, Torres y Doesburg, por verse animados ambos del mismo deseo de combatir aquella peligrosa tendencia, decidieron llevar a la práctica esa idea, fundando una revista y un grupo» (Torres García 1990: 205).

Torres García, però, ja no es referia a *Nouveau Plan*, sinó a un altre grup amb les mateixes premisses que havien tingut. Les desavinences no trigaran a aparèixer i com he apuntat abans, Theo van Doesburg creà amb un grup de gent jove *Art Concret* i Torres García amb Seuphor, *Cercle et Carré*. La passió de van Doesburg traspua les lletres que escriu a la següent carta que és clau per a entendre després el pas enrere que farà Dalmau:

«Mon cher monsieur Dalmau,

J'ai bien reçu en Hollande, vos deux lettres et je vous en remercie. Ci-joint je vous rendu la copie. Ce qui concerne notre (...) «Nouveau Plan», il ne faut –à mon avis- pas retarder et y commencer les plus tôt possible. L'occasion, pour aussi dire: l'atmosphère est favorable et voici la cause:

Les dernières expositions à Zurich (dans le musée des Beaux Arts), à Amsterdam (dans le musée municipal) et à Paris (Surin dépendants) etc.,

30. Carta de Josep Dalmau a Theo van Doesburg, Barcelona 7/9/1929. Arxiu Municipal de Girona. FDGDB, regis. 266.

ou presque tous les artistes de notre groupe ont exposé ou y exposent encore, ont montré qu'il nous manque une périodique en langue latine, pour défendre nos efforts et nos idées. Toutes ces expositions étions pour la plupart des démonstrations de l'art abstrait, de l'art pur et ont pouvait également marquer qu'il existe à présent deux frontières toute-à-fait apposés:

/p.2/ Celle de la peinture et de la technique élémentaire et celle de la peinture soi-vivante «surréaliste» selon l'expression de Guillaume Apollinaire et adoptée par les peintres des rêves, des peintres «freudiens». La presse quotidienne cherche à brouiller les cartes et c'est à mon avis le bon moment pour éditer une simple revue, comme il était projeté, pour défendre l'art moderne contre les attaques de la presse et pour expliquer d'une manière claire la différence entre les intentions de ces deux frontières opposées. J'ai intéressés toutes les forces de «chez nous» et j'en suis sûr que je pourrai vous déjà fournir le matériau pour un beau numéro de N.P. je n'ai pas l'habitude de réfléchir longtemps d'un projet et c'est pourquoi qu'il me sembla absolument nécessaire d'y commencer!

/p.3/ Ce qui concerne l'organisation, vous ne pouvez compter sur moi et ma femme, nous avons exploité avec beaucoup de revues, pendant 12 années « De Stijl », « Mécano » et plumerais autres publications. Pour la distribution du 1e numéro je peux vous fournir +/- 2000 adresses en Hollande, France, Allemagne, Japon, Amérique, etc. Je suis en train de construire à Meudon un atelier avec maison et out pourrais installer dans ma maison un petit bureau au usage des «Nouveau Plan».

La somme qui nous faut pour éditer 12 numéros pendant une année, sera environs 20.000 francs, les clichés compris. Est-il possible de se procurer ces fonds sur une Banque à Paris pour garantir la parution pludont un an?

Il faut que notre administration sera absolument sérieuse et pour cela il me semble de ne pas mêler beaucoup du monde dans cette affaire.

On marchera mieux avec quelques hommes de confiance. Je ne crois pas qu'on trouvera /p.4/ une intelligence plus stricte à ce sujet, que madame van Doesburg. De un côté je peux vous garantir toutes les relations dans els pays différents que j'ai ramassées dans les 12 ou 13 ans que j'ai édité la revue «De Stijl» par ces relations de librairies, abonnées, presses, etc. nous aurions toute de suite une bonne entrée dans le monde artistique. Voilà quelques propositions relatives que je voudrais vous faire pour arriver à un bon résultat...

L'exposition en Hollande de l'Esac a bien marché... et marche encore. L'intérêt était vraiment remarquable et nous avons vendu à Amsterdam 4 toiles pour des prix intéressants. (Toiles de Tutundjian, Férat, Doesburg, Mondrian). J'ai fait, pour un public intellectuel une petite conférence.

La trouverez ci-incluse.

La deuxième exposition de la même collection dura lien à La Haye et ouvrira le 7 Décembre jusqu'au 5 janvier dans les salles de Pulchri studio. Comme il était convenu, l'exposition peut donc tourner à Barcelone au mois de Février 1930 et être expédiée après le 5 Janv. Quand el sera nécessaire, veuillez envoyer à Mme. Doesburg de renseignements pour la douane.

Avec mes salutations très respectueuses et toujours à votre disposition.»³¹

Les exposicions ESAC (Expositions Sélectes d'Art Contemporain) a totes les seus nomenades per Theo van Doesburg foren organitzades per la seva dona Petro van Doesburg i poden considerar-se com la primera etapa dirigida a la gestació del grup Abstraction-Création. És per això que Theo van Doesburg tenia la claredat de crear la revista *Nouveau Plan* com a plataforma d'opinió, tal com es pot deduir al llegir aquesta darrera carta, que serveixi per a reivindicar el caràcter de la pintura abstracta en front de la forta empenta que estava agafant el surrealisme. En aquesta exposició presentaren obres, a més del mateix Doesburg, Léon Tutudjian, Serge Férat i Piet Mondrian, els artistes Arp, Cahn, Campigli, Crotti, Charchoune, Freundlich, Kosnick-Kloss, Kupka, Miró, Monteiro, Planas, Picasso, Poznanski, Schwab, Severini, Survage, Torres-García, Villon, Planas, Pere Daura, Luis Fernández i Petro van Doesburg.

Encara en el mes de novembre, Torres García i van Doesburg tenien molt de neguit pel silenci de Dalmau. Torres escrivia: «[...] Doesburg, a qui vaig veure fa tres dies, està amb gran impaciència per llençar *Nouveau Plan*. Es que no pot tirar avant això? Me va dir que l'hi escriuria. Jo també li prego vulgui activar la cosa. Es el moment i es necessari. Me va dir que col·laboraria Mondrian. No podíem esperar tan ni millor [...]»³²

En el mes de novembre, l'amic i col·laborador de les Galeries Dalmau, Josep M. de Sucre publicà un article sobre Josep Dalmau. De fet, era una mena de panegíric en vida amb un retrat del galerista fet per Max Jacob. Sucre, sabedor dels interessos de Dalmau posa en boca seu aquest crit: «Veni a mi, Evolucionistes, que mai més no heu de voler-me acompanyar en la meva ruta de somnàmbul. [...] Bona sort, primitius de l'avantguardisme més desafortat, anyells òrfics, creadors de l'escola de Ceret, vibracionistes amics de la cal·ligrafia del subconscient i del "Nouveau Plan", polonesos, gent d'Holanda i de Suïssa, peninsulars, d'aquest país, dels de més amunt i dels de més avall». (Sucre 1929: 7)

31. Carta de Theo van Doesburg a Josep Dalmau, s.d. (mes d'octubre). Arxiu Municipal de Girona. FDGDB, regis. 262.

32. Carta de Joaquim Torres García a Josep Dalmau, París 7/11/1929. Arxiu Municipal de Girona. FDGDB.

Fig.10. Max Jacob, *Retrat de Josep Dalmau*, 1929. Reprod. *Mirador*, Barcelona, 28/11/1929 (Sucre 1929).

Dues cartes conservades a l'arxiu de Theo van Doesburg finalitzen documentalment aquest projecte de revista tot i que no pas verbalment doncs Dalmau i van Doesburg havien de trobar-se amb motiu d'un proper viatge a Barcelona de l'holandès. Van Doesburg havia estat convidat pels alumnes d'arquitectura a donar una conferència a la Sala Mozart i volia aprofitar el viatge per a impartir una altra conferència sobre pintura actual amb l'exposició d'unes quinze peces a les Galeries Dalmau. Van Doesburg li escrivia el dia 23 d'abril:

«Mon très cher monsieur Dalmau,

Inutile de vous dire, que nous vous sommes très reconnaissants pour tout les difficultés, que vous avez eu avec la grande exposition dans votre galerie.

Ce qui concerne le journal, que vous avez voulu fonder avec Torres Garcia et moi, nous comprenons bien, que vous êtes un peu découragé, comme Torres ma disait.

Malgré des grandes difficultés, il s'est formé un groupement de quelques jeunes peintres, qui éditent en même temps une petite revue, portant le même nom du groupe : L'Art Concret.

Vous vous intéresserez sans doute parce que il s'agit d'une conception collective, qui est formulé sérieusement sur une base bien nette, dans le numéro d'introduction, dont je vous envoie un exemplaire.

Probablement ma femme et moi seront pendant le mois de Mai dans votre pays, et vous comprendrez, que nous serons très heureux de vous revoir à Barcelone.

Sera-t-il possible de faire une petite conférence sur la peinture d'aujourd'hui et pourrais je emporter une quinzaine de dessins pour y exposer?

A cause que nous partirons en voyage le 30 Avril, vous seriez bien aimable, cher monsieur Dalmau, de me répondre le plus tôt possible. En attendant votre réponse, et en espérant de vous revoir bientôt, veuillez agréer, nos amicales salutations.»³³

33. Carta de Theo van Doesburg a Josep Dalmau, París 23/4/1930. ATMD 0408.48 Dalmau (Barcelona).

La resposta de Dalmau fou la següent:

«Mon cher Monsieur Doesburg;

Je suis agréablement favorisé avec votre honore du 23 courant doublement per votre nouvelle de que j'aurais le plaisir de vous saluer personnellement à Barcelone le prochain mois de Mai ca que sera pour moi une très grande satisfaction.

Pour ce qui concerne á votre demande de donner une conférence à mes Galeries je m'empresse à vous dire que toute ma maison est toujours à votre disposition et je me considère très honorée de votre collaboration. Je vous retiendrai une salle pour pouvoir exposer vôtres dessins selon votre désir.

Pour ce qu'est de la fondation du «Nouveau Plan», je dois vous dire que le motif de n'avoir pas au réalisation n'a pas été pour découragement sinon pour des causes très graves qui m'empêchez malgré ma bonne volonté. A notre entrevis je vous natterai au courent de tout.

J'ai reçu le numéro de la revue Art Concret que je recuis avec grand plaisir.³⁴

Je vous prie de bien vouloir m'informer d'avance de la date exacte que vous pensez vous trouves à Barcelone et le temps approximé que vous pensez séjourner ici, su sujet de préparer le nécessaire pour vos projets.

Je vous prie de bien vouloir saluer de ma part à Madame et vous recevez cher Monsieur, mes plus aimables et affectueuses salutations.»³⁵

Tal com hem dit més amunt, la idea de fer la revista *Nouveau Plan* per part de Dalmau i van Doesburg degué de començar pels volts de l'abril de 1929. La idea principal de Dalmau era promocionar l'art català d'avantguarda fora fronteres. Eren moments molt complicats econòmicament i perillava la subsistència de les Galeries Dalmau (Vidal 1988: 96-101). Per revitalitzar-la, a banda del document estudiat per Vidal *Proyecto para continuar la explotación de "Galerías Dalmau" y su desarrollo*, Dalmau tenia ja en ment el febrer de 1929 la creació de dues revistes editades a Barcelona, mitjançant la seva galeria per la qual cosa va anar a cercar ajut de finançament a Francesc Cambó. És a dir, ens trobem davant d'una idea molt madurada per part del galerista, sabia quin era el seu paper dins la promoció de l'art d'avantguarda catalana i com a receptor de l'art estranger

34. L'any 1930 Theo van Doesburg va definir el que ell va anomenar la «base de la pintura concreta» en uns principis alhora senzills, ambiciosos i rigorosos: la universalitat de l'art; disseny de l'obra anterior a la seva execució; exclusió de tot «lirisme», «dramatisme», «simbolisme», etc.; desenvolupament de la taula per plans i colors; construcció «visualment controlable»; tècnica «mecànica, és a dir exacta, anti-impressionista». Aquest programa es conclou amb la crida: «esforç per a una claredat absoluta». És a dir, anar en contra dels preceptes surrealistes.

35. Carta de Josep Dalmau a Theo van Doesburg, Barcelona 26/4/1930. ATDN 0408.48 Dalmau (Barcelona).

era clau. El 6 de febrer de 1929, Dalmau demanava a Cambó suport per a dos projectes de revistes, una de més comercial i altre més universal. La primera destinada als artistes del país, convencional i «absolutament independent sense la més lleugera inclinació a cap tendència determinada, sinó sols i exclusivament concentrat a la divulgació de les corrents i necessitats de l'artista amb caràcter universal.»³⁶ Aquesta hauria de tenir diferents seccions informatives sobre concursos, condicions del mercat, cotitzacions, tendències, etc., res que la identifiqui i sense cap article de cap crític, això sí, hauria d'estar escrita en castellà degut al seu «caire universal». La segona revista hauria de ser un complement a una nova línia que el marxant volia iniciar per a la galeria: l'intercanvi d'exposicions internacionals, una revista mensual i il·lustrada destinada a les noves corrents artístiques i editada en francès. I li proposa el títol de *La Vanguard Ibérique. Revue d'Art* (sic). Amb aquesta revista i amb el recolzament de la galeria Dalmau pretenia impulsar un sistema de contractes exclusius amb els artistes, tal i com feien alguns marxants estrangers. Al final de la carta li preguntava «¿Vol ajudar-me?». Cambó li responia que si trobava els mitjans adequats per a portar a terme els projectes, li ajudaria. Dos mesos després en una segona carta de Dalmau, datada el 9 d'abril, li recordava aquesta promesa dient-li que alguns dels propòsits que li havia presentat serien ben aviat una realitat, però amb una petita variació: «la de desistir de portar-ho a terme per medi d'una societat i la de deslligar les publicacions de la galeria.»³⁷

Amb la creació d'aquestes dues revistes, a més a més de *Nouveau Plan*, un cop eliminades les anteriors, Dalmau no només aconseguiria mantenir l'interès contemporani per l'art actual del qual a vegades s'allunyava per la programació d'algunes mostres d'art en la seva galeria amb un llenguatge més aviat conservador, sinó, que diferenciava amb cautela el diferent compromís de cadascuna d'elles. Amb *Nouveau Plan* a través d'irradiar-se vers una internacionalització específica rodejant-se dels noms de més volada, volia aconseguir uns materials textuais i doctrinals contemporanis de l'art internacional. Fora obvi pensar que en aquells moments, el discurs de van Doesburg representava la clau interpretativa de l'art abstracte i, per tant, Dalmau el defensaria i li deixaria fer com a director moral; amb la revista *La Vanguard Ibérique. Revue d'Art*, tot i plantejar el mateix problema, pretenia fer-ho tot sol. Cap d'aquests tres projectes dissortadament veié la llum.

36. Carta de Josep Dalmau a Francesc Cambó, Barcelona, 6/2/1929. Arxiu Municipal de Girona. FDGDB, regis. 649.

37. Carta de Josep Dalmau a Francesc Cambó, Barcelona, 9/4/1929. Arxiu Municipal de Girona. FDGDB, regis. 671.

Fig.11.Theo van Doesburg, *Composition élémentariste*, 1929.

Reprod. al catàleg *Exposició d'Art Modern i Estranger*, Galeries Dalmau, novembre de 1929.

L'Exposició d'Art Modern i Estranger, 1929

Durant el temps que es mantingué la correspondència entre Torres García, Theo van Doesburg i Josep Dalmau respecte a la revista *Nouveau Plan*, Torres García des de París estant i Josep Dalmau des de Barcelona preparaven una de les grans mostres de la temporada en la línia expositiva que havia ideat Dalmau. Aquesta consistia en l'intercanvi entre artistes nacionals i estrangers d'art d'avançada, portà per títol *L'Exposició d'Art Modern i Estranger* i es celebrà el mes de novembre d'aquell mateix any. Torres Garcia s'ocupava dels artistes estrangers –Hans Arp, Teuber Arp, Louise Blaire, Gustave Cochet, Petro Cupera (la dona de Theo van Doesburg), A. Clergé, Charchoune, Theo van Doesburg, E. Eusel Rozier, Otto Freundlich, Louis Fernández (considerat de l'escola Parísenca), A. Jouclar, André Lothe, Marembert, Glyca Nilbauer, Piet Mondrian, Adya van Rees, Otto van Rees, Vantongerloo, Otto Weber i John Xceron–, mentre que Dalmau ho feia dels catalans: Evarist Basiana, Joaquim Biosca, Pere Creixams, Artur Carbonell, Montserrat Casanova, Valeri Corberó, Antoni Costa, Josep Claró, Pere Daura, Agustí Ferrer, Aurora Folquet, Lluís Garay, Xavier Güell, Emili Grau Sala, Elvira Homs, Joan Junyer, Maria Lluisa Lamor, López Cañete, Lluís Morató, Josep M. Puig, Pau Planas, J. Papiol, Angel Planell, Ramon Reig, Joan Sandalinas, Josep M. de Sucre, Torres García, Ignasi Vidal i Miquel Villà.

Del prefaci del catàleg s'encarregà Magí A. Cassanyes, el qual valorà i molt l'esperit abstracte de la mostra i la intervenció del grup De Stijl, tot i la presència de molta obra de temàtica realista. Theo van Doesburg deixà una de les seves darreres peces, *Composition élémentariste*. Les crítiques a l'exposició per part de Rafael Benet (1929:213-215) o de Marius Gifreda (1929:7) foren fredes i distants. La crítica de Carles Capdevila (1929:6), tot i asseverar la existència d'algunes obres dolentes, s'inclinaren vers la novetat de la majoria d'elles i la impressió d'assistir-hi a una nova tendència. Per la seva banda, i de nou Rafael Benet, sota el pseudònim de Baiarola, feia una crítica aquest cop més densa i culta dividida en sis articles a *La Veu de Catalunya* (Baiarola 1929), en les quals exhumava de manera exhaustiva el significat que per a ell representaven les noves tendències de l'avantguarda i dels diferents llenguatges.

Hem pogut comprovar que a l'abril de 1930 Theo van Doesburg anunciava per carta a Josep Dalmau la seva visita a Barcelona i li demanava fer una conferència sobre pintura actual a les seves galeries. Van Doesburg va estar convidat per l'Associació d'Estudiants de l'Escola Superior d'Arquitectura a donar una conferència a la Sala Mozart sota el títol de *L'esperit fonamental de l'arquitectura moderna*, xerrada que posteriorment donà a Madrid. Per tant, no sembla que la conferència a les Galeries Dalmau tingué finalment lloc.

Un mecanoscrit que es conserva dins del Fons Dalmau de l'Arxiu de Girona, sense títol i sense data, que de fet és una crònica del sopar d'homenatge d'un diari, explica que per arrodonir l'estada de l'holandès a Barcelona els arquitectes d'avançada li oferiren un sopar en petit comitè. Hi assistiren el bo i millor dels conreadors de l'art de l'arquitectura, entre altres Illescas, Subiño, Sert, Torres, trobant-se entre ells, òbviament Josep Dalmau.³⁸

38. Ressenya del sopar d'homenatge a Theo van Doesburg a Barcelona, 1930. Arxiu Municipal de Girona. FDGDB.

Fig.12. Reportatge gràfic sobre l'estada de Theo van Doesburg a Barcelona per a donar una conferència a la Sala Mozart. Reprod. *La Vanguardia*, 13/5/1930.

FONS DOCUMENTALS

Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis. RKD archives. Archive of Theo and Nelly van Doesburg (ATND).

ATND. Carta de Joan Salvat-Papasseit a Theo van Doesburg, Barcelona, 15/12/1920. Salvat-Papasseit, J., Theo van Doesburg's correspondence with various perspective foreign contributors to his column, *Revue der avant-garde*, 1920-1921. 0408.863.

ATND. Carta de Theo van Doesburg a Josep Dalmau, París 23/4/1930. 0408.48 Dalmau (Barcelona).

ATND. Carta de Josep Dalmau a Theo van Doesburg, Barcelona 26/4/1930. 0408.48 Dalmau (Barcelona).

Fons documental de les Galeries Dalmau de Barcelona. Donació Arxiu i Biblioteca Rafael i Maria Teresa Santos Torroella. Arxiu Municipal de Girona (FDGDB).

FDGDB. Carta de Sebastià Gasch a Josep Dalmau, Barcelona 14/1/1929. Regis. 603.

FDGDB. Carta de Josep Dalmau a Francesc Cambó, Barcelona, 6/2/1929. Regis. 649.

FDGDB. Carta de Josep Dalmau a Francesc Cambó, Barcelona, 9/4/1929. Regis. 671.

FDGDB. ARQUITECTURA. EXPOSICIÓ DE PROJECTES GALERIES DALMAU, del 13 al 27 d'abril. [catàleg exposició]. Regis. 69.

FDGDB. Carta de Josep Dalmau a Joaquim Torres García, Barcelona 24/7/1929. Regis. 256.

FDGDB. Carta de Theo van Doesburg a Josep Dalmau, París, 10/8/1929. Regis. 261.

FDGDB. Carta de Theo van Doesburg a Josep Dalmau, París, 16/8/1929. Regis. 789 (Facsimil).

FDGDB. Carta de Joaquim Torres García a Josep Dalmau, París 17/8/1929. Regis. 249.

FDGDB. Carta de Theo van Doesburg a Josep Dalmau, París 20/8/1929. Regis. 263.

FDGDB. Carta segurament d'Antonieta, secretària de Josep Dalmau a Theo van Doesburg, Barcelona 2/9/1929. Regis. 668.

FDGDB. Carta de Joaquim Torres García a Josep Dalmau, París 3/9/1929. Regis. 251.

FDGDB. Carta de Joaquim Torres García a Josep Dalmau, París 7/9/1929. Regis. 254.

FDGDB. Carta de Theo van Doesburg a Josep Dalmau, s.d. (setembre 1929). Regis. 265.

FDGDB. Carta de Josep Dalmau a Theo van Doesburg, s.d. (entre el 3 i el 7/9/1929). Regis. 269.

FDGDB. Carta de Josep Dalmau a Theo van Doesburg, Barcelona 7/9/1929. Regis. 266.

FDGDB. Carta de Theo van Doesburg a Josep Dalmau, s.d. (octubre). Regis. 262.

FDGDB. Ressenya del sopar d'homenatge a Theo van Doesburg, Barcelona, maig de 1930. Regis. 567.

FONTS BIBLIOGRÀFIQUES

Baiarola (1929), «Exposició d'Art Modern i estranger (Galeries Dalmau) I Consideracions preliminars», *La Veu de Catalunya*, 14/11/1929.

«Exposició d'Art Modern i estranger (Galeries Dalmau) II Idees», *La Veu de Catalunya*, 17/11/1929.

«Exposició d'Art Modern i estranger (Galeries Dalmau) III Idees», *La Veu de Catalunya*, 23/11/1929.

«Exposició d'Art Modern i estranger (Galeries Dalmau) IV Idees», *La Veu de Catalunya*, 25/11/1929.

«Exposició d'Art Modern i estranger (Galeries Dalmau) V Idees», *La Veu de Catalunya*, 27/11/1929.

«Exposició d'Art Modern i estranger (Galeries Dalmau) VI Renuncia a la joia del món fenomènic», *La Veu de Catalunya*, 29/11/1929.

R.B. [Benet, Rafel] (1929), «Exposició d'Art Modern i estranger (Galeries Dalmau)», *Gasetta de les Arts*, desembre 1929.

Capdevila, Carles (1929), «Galeries Dalmau. Exposició d'Art Modern i estranger», *La Publicitat*, 21/11/1929.

D'Arenys, Joan (1929), «La Catalogne a l'etranger», *La Revue de Catalogne*, París, 1/8/1929.

Galeries Dalmau, *Temporada 1929-1930. Exposición de Arte Moderno y Extranjero, noviembre de 1929*, Imp. J. Horta, Barcelona [Catàleg d'exposició].

Gifreda, Màrius (1929), «Exposicions», *Mirador*, 14/11/1929.

La Vanguardia. Redacció (1930), «Gráficos de Barcelona», *La Vanguardia*, 13/5/1930.

Mar Vella. Revista Nacionalista de Joventuts, desembre 1919, núm.4.

Salvat-Papasseit, Joan (1920), «Briefuij Spanje. Door J. Salvat Papasseit », *Het Getij*, n.2 Amsterdam, febrer 1921, p.211-212.

Sucre, Josep M. de (1929), «Josep Dalmau », *Mirador*, Barcelona, 28/11/1929.

Torres-García, J. (1929-a), «Del veritable ambient de París. Theo van Doesburg », *La Veu de Catalunya*, Barcelona, 11/4/1929.

Torres-García, J. (1929-b), «Del veritable ambient de París. Theo van Doesburg II», *La Veu de Catalunya*, Barcelona, 30/4/1929.

Torres García, Joaquín (1990), *Historia de mi vida*, Barcelona, Ediciones Paidós Testimonios (primera edició, Montevideo 1939).

Xurriuguera, Ramon (1929), «Josep Dalmau ens conta un pla d'exposicions», *La Publicitat*, Barcelona, 27/6/1929.

BIBLIOGRAFIA

Abelló Juanpere, Joan (2015), *França o bé Itàlia? Avantguardes europees a Catalunya: percepció i transferències (1900-1921)*, edició crítica de les Lletres de l'estranger de Joan Salvat-Papasseit i projecte de mostra, UPF 2015. [Tesi doctoral].

Terramar. Publicació quinzenal d'art, lletres i esports (2019), edició facsímil. Estudi, introducció i edició a cura de Vinyet Panyella. Centenari de la Ciutat-Jardí Terramar 1919-1920. Consorci del Patrimoni de Sitges, Edicions i Propostes Culturals Andana, S.L.

Vidal i Oliveras, Jaume (1988), *Josep Dalmau. L'aventura de l'art modern*, beca d'investigació Caixa de Manresa 1988, Manresa, Fundació Caixa de Manresa, Angle Editorial.

RECURSOS WEB

Andrés Pàmies, Elisenda (2012-2013). «Les Galeries Dalmau: un projecte de modernitat a la ciutat de Barcelona», Barcelona, Facultat d'Humanitats, Universitat Pompeu Fabra. Dir. Maria de los Santos Felguera [Treball de fi de grau d'Humanitats]. <http://hdl.handle.net/10230/22029>, gener-octubre 2019.